

**ԶՎԵՆԵԲՈՒՐԻՆԵՐԸ (ԻՍԼԱՄԱՑԱԾ ՎՐԱՑԻՆԵՐ)
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ. ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԴԻ
ԻՐԱՎԻՃԱԿ**

***Բանալի բառեր՝ Օսմանյան կայսրություն, Թուրքիայի
Հանրապետություն, իսլամացում, ծուլում, վրացի, չվենե-
բուրի, Աջարիա***

Պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում Հարավային Կովկաս են ներխուժել նվաճողներ, որոնք հաստատվելով նոր տարածքներում ձգտել են ձուլել տեղի բնակիչներին, այդ թվում և վրացիներին: Այդ ձուլողական քաղաքականության հիմնական մեթոդներից մեկն էլ եղել է բռնի կրոնափոխումը՝ իսլամացումը: Թյուրքերից առաջ այս տարածքներ թափանցած իսլամադավան արաբները, իրենց տիրապետությունը հաստատելով նաև Վրաստանի վրա, ձգտել են տեղի բնակչությանը իսլամացնել: Պատմաբան Վ. Ռոմանովսկին այդ մասին գրում է. «... Որոշ ժամանակ անց Վրաստանը ենթարկվեց ամայացման արաբական արշավանքների հետևանքով, որոնց նպատակն էր նաև իսլամի տարածումը Վրաստանում և Հայաստանում»¹: Այս մտքի կարծես տրամաբանական շարունակությունն են Խ. Գուրեանի խոսքերը. «...Հարիւր ութսուն տարիներ Վրաստան ոտնակոխ եղավ Արաբներէ, որք սրով կստիպէին բնակիչները ընդունիլ իսլամութիւնը»²: Բացի մահվան սպառնալիքը, որը կիրառվում էր

¹ Романовский В., Очерки из истории Грузии, Тифлис, 1902, стр. 71.

² Գուրեան Խ., Վրացիներ և Վրաստան, Արև օրաթերթ, Ալեքսանդրիա 1917, թիվ 111 (267), Յունվարի 26, էջ 2:

նան վրաց իշխանների ու թագավորների նկատմամբ³, բռնի իսլամացման քաղաքականության ավանդական մեթոդներից էր ծանր հարկային լուծը, որից խուսափելու նպատակով շատերը ընդունում էին իսլամ: Ըստ արաբների սահմանած «Պաշտպանական կանոնադրության»՝ այն վրացիները, որոնք դառնում էին իսլամադավան, համարվում էին արաբների եղբայրները և ազատվում էին իրենց համար սահմանված հատուկ հարկերից⁴: Սրա հետևանքով և եկվոր արաբների հաշվին մասնավորապես Թիֆլիսում ձևավորվեց մուսուլմանական համայնք, որը ժամանակի ընթացքում բավական ընդլայնվեց և կոնսոլիդացվեց⁵: Աստիճանաբար մեծացավ նաև համայնքի քաղաքական դերը, որը 9-րդ դարի կեսերից սկսեց անկում ապրել և արդեն վրաց թագավոր Դավիթ Շինարարի կողմից 1122 թ. Թիֆլիսի ազատագրումից⁶ հետո բավական թուլացավ: Կորցնելով քաղաքական նշանակությունը՝ համայնքն այնուհանդերձ շարունակեց պահպանել իսլամական աշխարհում մշակութային ու գիտական կենտրոնի իր դերը: Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ արաբների տիրապետության օրոք բռնի իսլամացման քաղաքականությունը լայնամասշտաբ բնույթ չի կրել՝ դրսևորվելով զուտ առանձին շրջաններում:

³ Տե՛ս Վաչնադզե Մ., Գուրուլի Վ., Բախտադզե Մ., *История Грузии, Грузия в VII-VIII веках.* http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/05.php, նաև՝ Романовский В., указ. соч., стр. 72.

⁴ Խալաթեանց Բ., *Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին, Վիեննա, 1919, էջ 46-47:* http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/hajgirqn/book/arabaci_matenagrgr_index.html

⁵ Asatrian G., Margarian H., *The Muslim Community of Tiflis (8th-19th Centuries), Iran and the Caucasus, Vol 8, No. 1 (2004), p. 31.*

⁶ Романовский В., указ. соч., стр. 77.

Նույնը չի կարելի ասել արդեն սելջուկ-թուրքերի մասին, որոնք առավել մոլեռանդ գտնվեցին⁷: Այսպես, երբ 11-րդ դարի սկզբին թյուրքական տարրը թափանցեց Փոքր Ասիա, ստեղծեց պետական կազմավորումներ և սկսեց էլ ավելի ընդարձակել իր նվաճումների աշխարհագրությունը, նա իր առջև նպատակ դրեց զավթած տարածքներում ստեղծելու իսլամադավան մեծամասնություն, քանզի այդ ժամանակ բնակչության գերակշռող մասը ոչ մուսուլմաններն էին: Վերջիններիս թվական գերակշռության մասին են խոսում Վիլեամ Ռուբրուկի և այլ հեղինակների հաղորդումները, որոնցում մասնավորապես նշվում է, որ «Իկոնիոյ Սելճուք Ռումի սուլթանութեան (1080-1300 թթ.) բնակչութեան տասից մէկը մահմեդական է եղել և ինը քրիստոնէայ»⁸: Բնակչության այս հարաբերակցությունը փոփոխելու և իրենց բացարձակ մեծամասնությունը ապահովելու նպատակով թյուրքերը ձեռնամուխ եղան բնիկ ժողովուրդների ձուլման քաղաքականությանը, որի անկյունաքարը դարձավ բռնի իսլամացումը:

«Սելճուքները սկզբի շրջանում իրենց տիրապետած երկրներում շատ աւերումներ են կատարում և շատերին ստիպում են, որ իսլամություն ընդունեն»⁹: Գ. Ամատունու այս խոսքերը վկայում են այն մասին, որ սելջուկները նոր տարածքներում հաստատվելուց հետո սկսեցին խառնվել և, որ ամենակարևորն է, ձուլել զավթած շրջանների բնակչությանը: Ինչպես նշում է արևելագետ Դմիտրի Երեմենը. «Թյուրքերի նստակյաց դառնալը սկսված էթնիկական պրոցեսների մի կողմն էր միայն: Մյուս կողմը նվաճված բնակչության իսլա-

⁷ Абу Халид Аль- Газали, Воскрешение наук о вере (перев. В.В. Наумкина), Москва 1980, стр 25.

⁸ Ամատունի Գ., Դարերու ընթացքին թրքացած հայեր, քրտացած հայեր, Նայիրի շաբաթաթերթ, Բելյուլթ, 1980, 15 մայիս, թիվ 1-2:

⁹ Նույն տեղում:

մացումն էր, որը հետագայում հաճախ վերջանում էր թյուր-
բացմամբ»¹⁰:

Ուստի տրամաբանական է, որ սելջուկ-թուրքերը 1071 թվականի Մանազկերտի ճակատամարտից հետո նվաճելով Վրաստանի մեծ մասը և հաստատվելով այդ վայրերում՝ ձեռնամուխ եղան տեղի բնակչության բռնի իսլամացմանը: Ռուսական բանակի գեներալ, պատմաբան Վ. Պոտտոն նկարագրելով այդ ավերիչ արշավանքները, նշում է, որ դրանց գումարվեցին նաև բնության սարսափելի աղետները, որոնք ժողովուրդը ընդունում էր որպես Աստծո պատիժ՝ հավատորացության համար¹¹, քանզի այդ ժամանակ բնակչության շրջանում կրոնափոխության դեպքերը բավական շատ էին:

Հարկ ենք համարում նշել, որ ինչպես արաբների, այնպես էլ սելջուկների տիրապետության շրջանում վրացիների իսլամացման հիմնական մեթոդներից մեկը շարունակում էր մնալ հարկային քաղաքականությունը: Դրա ապացույցներից է օրինակ այն փաստը, որ Սելջուկյան առաջնորդ Ալփ-Ասլանը վրաց թագավորից խաղաղության դիմաց պահանջել էր կամ կրոնափոխություն կամ ջիզիե հարկի վճարում¹²: Դ. Երեմենը նշում է. «Մուսուլմանները Ռումի սուլթանությունում, ինչպես նաև ավելի ուշ Օսմանյան կայսրությունում և ընդհանրապես բոլոր մուսուլմանական պետություններում, վճարում էին ավելի քիչ հարկեր, քան այլ կրոն դավանողները»¹³:

¹⁰ Երեմեն Դ., Թուրքերի ծագումը, Երևան, 1975, էջ 138-139:

¹¹ Потто В., Кавказская война, том 1, Санкт-Петербург, 1899. <http://www.vehi.net/istoriya/potto/kavkaz/21.html>

¹² Özdemir V., XII. ve XIII. Yüzyılda Türk-Gürcü münasebetleri (Türkiye Selçukları ve Doğu Anadolu Türk beylikleri döneminde), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2011, s. 20. <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1437/308889.pdf?sequence=1>

¹³ Еремеев Д., На стыке Азии и Европы. очерки о Турции и турках, Москва, 1980, стр. 36.

Սակայն վերոնշյալ փաստերից չպետք է եզրակացնել, որ վրացիների կողմից իսլամի ընդունումը եղել է «կամովին» (չհաշված առանձին դեպքերը), ինչպես պնդում են թուրք հեղինակները¹⁴: Իրականում այն գերակշիռ դեպքերում տեղի է ունեցել բռնի մեթոդների ազդեցության տակ՝ մեծապես կիրառելով մահվան սպառնալիքը: Անուղղակիորեն դրա մասին է փաստում թուրք ուսումնասիրող Ի. Թելլիօղլուի՝ հակագիտական պնդումներով և խեղաթյուրումներով լեցուն հոդվածում տեղ գտած այն միտքը, որ կրոնական կոնֆլիկտը, իր հիմքում ունենալով մուսուլման թյուրքերի կրոնական պատերազմը՝ ջիհադը ընդդեմ Վրաստանի, և վերջինիս դիմադրությունը՝ հանուն իրենց քրիստոնեական հավատքի և անկախության պահպանման, միջնադարում թուրք-վրացական հարաբերությունների ձևավորման վճռորոշ գործոնն է եղել¹⁵:

Թյուրքական զինանոցում առկա բռնի իսլամացման քաղաքականությունը էլ ավելի կարևորվեց արդեն Օսմանյան կայսրությունում: Յ. Դարբինեանը «Արև» օրաթերթում լույս տեսած իր հոդվածներից մեկում անդրադառնալով կրոնական բռնաճշումներին, նշում է, որ բռնի իսլամացման քաղաքականությամբ «օսմանցի խալիֆները մոռցնել տուին եւ ստուերի մէջ թողուցին իրենց նախորդները: Կրօնական մոլեռանդութիւնը թուրք-թաթարական մորթի մէջ աւելի դաժան դարձած էր»¹⁶:

¹⁴ Özdemir V., a.g.e., s. 96.

¹⁵ Tellioglu İ., Orta Çağda Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler, VI, 6/2012, ICANAS 38 uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları kongresine (Ankara, 10-15 Eylül 2007), s. 3077. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/TELLI%C4%B0O%C4%9ELU-%C4%B0brahim-ORTA-%C3%87A%C4%9E%E2%80%99DA-T%C3%9CRK-G%C3%9CRC%C3%9C-M%C3%9CNASEBETLER%C4%BON%C4%B0-%C5%9EEK%C4%B0LLEND%C4%B0REN-FAKT%C3%96RLER.pdf>

¹⁶ Դարբինեան Յ., Կրօնական հալածանք եւ հակակրօն պայքար, «Արեւ» օրաթերթ, Կահիրե, 1930, թիվ 3374, մարտի 7, էջ 1:

Իշխան Ս. Շերվաշիձեն ընդգծում է, որ Կոստանդնուպոլսի և Տրապիզոնի նվաճումից հետո «Մուսուլման կառավարիչների նպատակը դարձավ լիովին ոչնչացնել Վրաստանը, վերջինիս բնակիչներին վերածել մուսուլմանների և քարթվելական ժողովրդի տարածքները բնակեցնել եկվոր տարրերով...»¹⁷: Ուստի պատահական չէ, որ 16-րդ դարի սկզբից իրենց տիրապետությունը հաստատելով Արևմտյան (Իմերեթիա), հետագայում նաև հարավ-արևմտյան (Մանգլե-Մաաթաբազո) Վրաստանում, օսմանցիները ձեռնամուխ եղան տեղի քրիստոնյա բնակիչների բռնի կրոնափոխման քաղաքականությանը:

Պատմական բոլոր դեպքերի համադրությունը ցույց է տալիս, որ Օսմանյան կայսրությունում վրացիների իսլամացման գործընթացը բավական հետաքրքրական ուղով է զարգացել՝ արտահայտվելով 2 հիմնական մակարդակներում: Այսպես, Օսմանյան կայսրության՝ վրացիների բռնի կրոնափոխման առաջին մակարդակում տեղի էր ունենում վրաց վերնախավի *կամովին* իսլամացումը¹⁸: Վերջիններս ելնելով իրենց նեղ անձնական շահերից՝ սեփական իշխանությունն ու հարստությունը պահպանելու նպատակով կամովին ընդունում էին իսլամ, դառնում Օսմանյան կայսրության սիրելիները, ստանում կոչումներ և անգամ բարձր պաշտոններ արքունիքում¹⁹: Յ. Տաշեանը, ներկայացնելով օսմանցիների կողմից Թորթումի նվաճումը և տեղի վրացիների իսլամացու-

¹⁷ Эристов-Шарвашидзе Н., Памятная записка о нуждах грузинского народа, Москва, 1906, стр. 9.

¹⁸ St'u Gül M., Türk-Gürcü ilişkileri ve Türkiye Gürcüleri, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi 2009, Cilt 11, sayı 1, s. 85-86. http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2009_1/2009-I-M-6.pdf

¹⁹ Çevikalp M., Ottoman Georgian: A noble history marked by grand viziers sultans' mothers, Today's Zaman, 18.03.2011. http://www.todayszaman.com/features_ottoman-georgians-a-noble-history-marked-by-grand-viziers-and-sultans-mothers_238458.html

մը, նշում է. «...Թորքերը Պարսից դեմ.... պատերազմելով տիրեցին Թորթումի ...Աթաբեկութեան հողերուն, գորոնք պահեցին 1590 դաշամբ մինչեւ 1828: Ամիջապէս կը սկսէր հալածանքը. եւ նախ մանր իշխաններէն մաս մը՝ անձնական շահերու համար կը մահմետականանար, և աթաբեկ Բեգա Գ իւր իշխանութիւնը փրկելու համար, մահմետական կըլլար ինքնին՝ առնելով Սաֆար փաշա անունը...»²⁰: Մ. Գյուլն էլ իր հերթին հիշատակում է վրաց 3 եղբայրների, որոնք կրօնափոխ ու անվանափոխ լինելով՝ դարձան ազգությամբ վրացի առաջին սանջակբեյերը²¹: Իսկ ահա 17-րդ դարից սկսած շուրջ երկու դար վրացական իշխանությունների ու թագավորությունների գահին են արժանանում իսլամացած վրացի կառավարիչները²², որոնք դառնալով Իրանի կամ Օսմանյան կայսրության խամաճիկը՝ մշտական երկպառակչական կոնֆլիկտների մեջ էին գտնվում: Օսմանցիներն ու իրանցիները «հաշտեցնելու» նպատակով մշտապես միջամտում էին այդ խռովություններին՝ իրականում ավելի սրելով դրանք և գործադրելով կրօնական բռնություններ: Ինչպես նշում է Վ. Ռոմանովսկին, նրանց նպատակն էր այդ կերպ «Վրաստանում մարել քրիստոնէական հավատքի լույսը և տարածել իսլամ»²³: Պատմությանը հայտնի են բազմաթիվ դեպքեր, երբ վրաց վերնախավում հայր-որդի, եղբայր-եղբայր անվերջանալի պայքարը ավարտվել է նրանցից մեկի հավատուրացությամբ և դրանից բխող օսմանական կամ իրանական աջակցությամբ, ինչն էլ ապահովել է տվյալ անձի հաղթանակը: Այս փաստերը թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ առաջին փուլում վրացիների իսլամացումը եղել է միջիշխանական ու

²⁰ Տաշեան Յ., Հայ բնակչութիւնը Սեւ ծովէն մինչեւ Կարին, Վիեննա, 1921, էջ 74-75:

²¹ Gül M., a.g.e., s. 86.

²² Մանրամասն տե՛ս Իოსელიანი Ս., Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей-магометан, Тифлис, 1849.

²³ Романовский В., указ. соч., стр. 104.

թագավորական կոնվնեթի արդյունք և մեծամասամբ կրել է կամովին բնույթ:

Ինչ վերաբերում է վերոնշյալ քաղաքականության երկրորդ մակարդակին, ապա նշենք, որ այդ փուլը (17-18-րդ դարեր) կապված էր իսլամացած վրաց պաշտոնյաների ձեռքով հասարակ ժողովրդի ինտենսիվ բռնի կրոնափոխման հետ, ինչի հետևանքով հասարակության ցածր շերտերում քրիստոնեական հավատքը թուլանում էր, տարածում էին գտնում իսլամական սովորույթները²⁴: Տաշեանը շարունակելով վերոհիշյալ իր միտքը, գրում է. «Յաջորդը Ուսուֆ փաշա (1635 է սկսեալ) մոլեռանդ մահմետական մը եղած էր և այնպէս սաստկացուց կրօնի հալածանքն, որ քիչ մ'ետքը բուն վրական (մեսիս եւն) տարրը լիովին մահմետական եղած էր ... հազիվ սակավաթիվ գյուղացիք մնացած էին քրիստոնեա «առանց հովվաց» հոս ու հոն»²⁵: Իշխան Շերվաշիձեն ամբողջացնում է միտքը. «Վերին Քարթլիում և Լազիստանում թուրք փաշաների վարած քաղաքականության արդյունքում տեղի բնակչությունը կորցրել էր իր ազգային դիմագիծն ու սովորույթները»²⁶:

Ընդհանուր առմամբ Օսմանյան կայսրությունում վրացիների՝ վերոնշյալ 2 մակարդակով բնորոշվող ուժացման քաղաքականության ժամանակագրությունը, որի սկզբնավորումը պատմագրության մեջ պայմանականորեն ընդունված է համարել 1578 թ. (Սամցխե-Սաաթաբագոյի նվաճման տարեթիվը), կարելի է բաժանել 3 հիմնական փուլերի.

1. Առաջին փուլն ընդգրկում է 16-17-րդ դարերը: Այս շրջանում վերոնշյալ քաղաքականությունը գործի է դրվել հիմնականում ռազմական և ժողովրդագրական նկատառումներով: Բանն այն էր, որ Օսմանյան կայսրությունը

²⁴ Նույն տեղում, էջ 127:

²⁵ Տաշեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 75:

²⁶ Эристов-Шарвашидзе Н., указ. соч., стр. 16.

ձգտում էր ունենալ լոյսալ ազգաբնակչություն, հատկապես իր սահմանային շրջաններում: Չպետք է մոռանալ նաև այն հանգամանքը, որ այս դարերում Օսմանյան կայսրության բռնի իսլամացման քաղաքականությունը կյանքի էր կոչվում թուրք-իրանական պատերազմների ընթացքում: Դրանց արդյունքում օսմանցիները իրենց տիրապետությունը հաստատելով ողջ Սամցխե-Սաաթաբագո վրաց իշխանության վրա, ստեղծեցին Ախալցխայի փաշայությունը²⁷, որտեղ իրականացնելով սիստեմատիկ իսլամացման քաղաքականություն (քրիստոնյաների ծանր հարկային լուծ, եկեղեցիների և վանքերի ոչնչացում, մզկիթների կառուցում, կրոնափոխությունը՝ որպես հողատիրության միակ միջոց, մահվան սպառնալիք և այլն)՝ ստեղծում էին սունի մուսուլման բնակչություն՝ ի հակակշիռ շիայական Իրանի: Սամցխե-Սաաթաբագոյի դեմոգրաֆիկ պատկերը խիստ կարևորվում էր Թուրքիայի կողմից նաև այն բանի համար, որ այս իշխանությունը՝ շնորհիվ իր աշխարհագրական դիրքի, մշտապես կատարել է Վրաստանի «դարպասների» դերը²⁸:

2. Երկրորդ փուլը վերաբերում է 18-րդ դարից մինչև 19-րդ դարի սկիզբը: Սա մի ժամանակաշրջան էր, երբ Օսմանյան կայսրությունը ձեռք էր բերել մի նոր հզոր ախոյան՝ Ռուսաստանին, որը ձգտում էր գրավել իր քաղաքական հետաքրքրությունների կենտրոնում հայտնված Հարավային Կովկասը, այդ թվում նաև Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող վրացաբնակ հողերը: Այդտեղի քրիստոնյաներին թուրքերը, դիտարկելով որպես Ռուսաստանի պոտենցիալ դաշնակիցներ, բռնի իսլամացման են ենթար-

²⁷ Տե՛ս Հակոբյան Հ., «Անդրկովկասը XIX դարի սկզբին » (պատմական քարտեզ), Երևան, 1938(?): <http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/ No Date Books/index/assoc/HASHc407.dir/map.pdf>

²⁸ Вачнадзе М., Гурули В., Бахтадзе М., История Грузии (с древнейших времен до наших дней) <http://www.gumer.info/bibliotek Buks/History/Vachn/index.php>

կում՝ այդ կերպ ստեղծելով կրոնական պատմեջ: Հավելենք, որ այս փուլի ավարտին արդեն ողջ Սամցխե-Սաաթաբագոյի (ներառյալ ներկայիս Աջարիան) բնակչությունը համատարած իսլամ էր դավանում:

3. Երրորդ շրջանը ընդգրկում է 19-րդ դարի վերջից մինչև 20-րդ դարի կեսերը: Այս փուլը արդեն կապված էր Օսմանյան կայսրությունում մուսուլման վրացիների վերջնական ուժացման քաղաքականության հետ, որը խարսխվում էր թուրքիզմի գաղափարախոսության վրա:

Հենց այս վերջին փուլում էլ սկսվեց իսլամացած վրացիների մի մասի՝ Մուհաջիր վրացիների (արաբ. թարգմ.՝ գաղթական) ողիսականը: Նշենք, որ «Մուհաջիր վրացի» (վրաց. «Մուհաջիրի Քարթվելի») տերմինը վրացերենի և ընդհանրապես վրաց պատմագրության մեջ մուտք գործեց 19-րդ դարի վերջին քառորդում ռուս-թուրքական պատերազմի հետևանքով Օսմանյան կայսրություն գաղթած մուսուլման վրացիներին տարբերակելու նպատակով²⁹: Վրաց ազգի այդ հատվածը իր հերթին սկսեց իրեն անվանել Չվենեբուրի (վրաց. թարգմ.՝ «Մերոնք», «Մեզնից»)՝ այդ կերպ պատմեջվելով թե՛ մուսուլման վրացիների մյուս հատվածից և թե՛ քրսիտոնյա իր եղբայրներից: Չվենեբուրիների գաղթի (վրաց.՝ մուհաջիրոքա) պատմությունը բավական խճճված է և միաժամանակ գուգահեռվում է կովկասյան այլ մուսուլմանների՝ չերքեզների, դադստանցիների, ադրգեյների գաղթին: Այն սկիզբ է առել դեռևս 1828-1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո, որը սակայն էական ծավալներ չի ընդգրկել: Այս երևույթը լայն մասշտաբներ է ընդունել մասնավորապես 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական հերթական պատերազմից հետո, երբ Բեռլինի կոնֆերանսի որոշմամբ Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցած նախկին օսմանահպատակ տարածքների

²⁹ Putkaradze Տ., Muhacir gürcüler yada Çveneburiler, Mamuli dergisi, sayı 2, Istanbul, 1997, <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=115>

Չուրուքսուի, Բաթումի, Կարսի, Արդահանի, Արդվինի, Արդանուչի, Բորչկայի, Շավշաթի և Քեմալփաշայի³⁰ բնակիչներին, այդ թվում և մուսուլման վրացիներին իրավունք տրվեց կամ ընդունել ռուսական տիրապետությունը, կամ տեղափոխվել Օսմանյան կայսրություն³¹: Սա ամբողջացվեց 1879 թ. հունվարի 27-ին Ստամբուլում Օսմանյան կայսրության և Ռուսաստանի միջև կնքված պայմանագրով, համաձայն որի 1879 թ. փետրվարի 3-ից 1882 թ. փետրավարի 3-ը ընկած ժամանակահատվածը հայտարարվում էր գաղթի իրականացման շրջան³²: Հաշվի առնելով գաղթականների մեծ հոսքը՝ նշյալ վերջնաժամկետը երկարացվեց մինչև 1884 թվականը³³: Սակայն այս գործընթացը շարունակվեց հետագա տարիներին ևս՝ ընդհուպ մինչև 1921 թ.:

Հարկ է նշել, որ այս գաղթը համարվում է վրաց պատմության ամենածանր էջերից մեկը՝ հիշատակվելով որպես «Սև տարիներ» կամ «Մեծ գաղթ»³⁴: Հենց այս ժամանակահատվածում Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցած Աջարիայի, Մաչախեղի, Լիվանեի, Գոնյեի, Չուրուքսուի (Քոբուլեթի) և Բաթումի³⁵ իսլամացած վրացիները հոծ խմբերով լքելով իրենց բնակավայրերը՝ տեղափոխվել են Օսմանյան կայսրության տարածք: Գաղթական վրացիները սկսեցին հիմնականում բնակություն հաստատել Գիրեսունում, Օրդուում, Սամսունում, Թոքաթում, Ամասիայում, Սինոփում, Բոլուում,

³⁰ Çiloğlu F., 100 yıl önce Türkiyede Gürcü köyleri, CC Haber Merkezi, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/BasindaCerkesler/045-gurcu.htm>

³¹ Putkaradze Տ., a.g.e.

³² Putkaradze Տ., Türkiyedeki Gürcü köylerinde Alan Çalışmasının sonuçları, Mamuli, İstanbul, Mayıs, 1998, sayı 5. <http://www.chveneburi.net/TR/default.asp?bpgpid=168&pg=1>

³³ A.g.e.

³⁴ Gül M., a.g.e., s. 92.

³⁵ Yıldız B., Emigrations from the Russian Empire to the Ottoman Empire: An Analysis in the light of the New archival Materials, Master's thesis, Ankara, 2006, p. 59. <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0003216.pdf>

Սաքարիայում, Քոջաէլիում, Յալովայում, Բուրսայում, Բալը-քեսիրում, Ջանիքում³⁶ և այլն: Նրանց թվի վերաբերյալ հստակ տվյալներ չեն պահպանվել: Տարբեր հեղինակների մոտ հանդիպում ենք տարբեր թվերի, որոնք երբեմն անցնում են երևակայության սահմանները՝ հասնելով մինչև 1 մլնի³⁷: Առավել արժանահավատ են Օ. Օզելի՝ օսմանյան և ռուսական աղբյուրների վրա հիմնված հաշվարկները, համաձայն որի հետպատերազմյան առաջին տարիներին մուհաջիր վրացիների թիվը հասել է մոտավորապես 200-300 հազարի³⁸: Չուրուքսուլու Ալի Փաշան³⁹, որն անձամբ կազմակերպել է մուսուլման վրացիների գերակշիռ մասի տեղափոխումն ու վերաբնակեցումը Օսմանյան կայսրությունում, նշում է, որ 1882 թ. մուհաջիր վրացիների թիվը 120. 000 էր, իսկ 80. 000-ն էլ սպասում էր իր հերթին⁴⁰: Իտալացի հեղինակ Ե. Դ. Դալե-սիոն, որին վկայակոչում է պրոֆ. Շ. Պուտկարաձեն, վերոնշյալ հեղինակների տվյալներին գումարելով նաև Օսմանյան կայսրության կենտրոնական և արևմտյան նահանգներում հաստատված մուհաջիր վրացիների թվաքանակը, նրանց ընդհանուր թիվը հասցնում է 400. 000-ի⁴¹: Իսկ անձամբ պրոֆ. Շ. Պուտկարաձեն նշում է, որ Օսմանյան կայսրությունը ամենաքիչը ընդունել է կես միլիոն գաղթական վրացի⁴²: Այնուհանդերձ այս ցուցանիշները միանշանակ լինել չեն կարող, քանզի այդ շրջանում եղել է նաև ապօրինի ներգաղթ, բացի

³⁶ Durmuş Mosiaşvili A., Türkiye Gürcüleri (1), Gürcülerin sesi, <http://gurculerinsesi.net/content/t%C3%BCrkiye-g%C3%BCrc%C3%BCleri-1-atanur-durmu%C5%9F-mosiashivili>

³⁷ Putkaradze Տ., Muhacir gürcüler yada Çveneburiler.

³⁸ Özel O., Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notları, Kebikeç / 16, 2003, s.103. http://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/08_ozel.pdf

³⁹ Մանրամասն տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁰ Yıldız B., ibid., p. 60.

⁴¹ Putkaradze Տ., Muhacir gürcüler yada Çveneburiler.

⁴² Putkaradze Տ., Türkiyedeki Gürcü köylerinde Alan Çalışmasının sonuçları.

այդ հարկ է հաշվի առնել նաև այն, որ Օսմանյան կայսրությունը մշտապես կրճատել է երկրում բնակվող այլ էթնիկ խմբերի իրական թվերը:

Անդրադառնալով այն հարցին, թե ինչպիսի մոտիվացիոն գործընթացներ էին ընկած մուհաջիր վրացիների կամ չվենեբուրիների վերոնշյալ գաղթի իրականացման հիմքում, անհրաժեշտ ենք համարում նախ և առաջ ընդգծել այն փաստը, որ այդ էթնիկ խմբի տեղաշարժը բխում էր թե՛ Ռուսաստանի, թե՛ Արևմուտքի և թե՛ Օսմանյան կայսրության շահերից: Այսպես, Ռուսաստանը շահագրգռված էր չվենեբուրիների գաղթով, քանզի ձգտում էր իր սահմանամերձ բնակավայրերը «մաքրել» անբարեհույս տարրերից՝ տվյալ դեպքում մուսուլման վրացիներից՝ մտավախություն ունենալով, որ վերջիններս կարող են Օսմանյան կայսրության ձեռքում իր դեմ գործիք ծառայել⁴³: Ուստի ռուսական կառավարությունն իր խնդիրն էր համարում տեղահանման այնպիսի չափորոշիչներ մշակել, որոնք կբացառեին նրանց ետ վերադարձը⁴⁴:

Արևմուտքը՝ ի դեմ Անգլիայի, ևս շահագրգիռ էր այս տարրերի գաղթի իրականացմամբ՝ նրանց դիտարկելով որպես գործիք ընդդեմ Ռուսաստանի⁴⁵: Մասնավորապես նրա նպատակն էր տարհանման միջոցով մուհաջիրների մոտ ատելություն սերմանել Ռուսաստանի նկատմամբ և հրահրել Կովկասյան պատերազմ:

⁴³ Дзидзария А., Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухум, 1975, стр. 9. http://www.apsuara.ru/portal/book/_export/html/140

⁴⁴ Ավագյան Ա., Հյուսիսկովկասյան մահմեդական ցեղերի զանգվածային վերաբնակեցման գործընթացը Օսմանյան կայսրությունում (1858-1874), Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, Երևան, 2002, էջ 8: http://serials.flib.sci.am/openreader//turq_osm_het_1/book/Binder1.pdf

⁴⁵ Дзидзария А., указ. соч., стр. 8.

Իսկ ահա Օսմանյան կայսրությունը անձամբ խրախուսելով և «հովանավորելով» այդ գործընթացը⁴⁶՝ ձգտում էր գաղթականների միջոցով լուծել միանգամից մի քանի խնդիր: Առաջին հերթին նրա նպատակն էր մուհաջիր վրացիների շնորհիվ փոփոխել կայսրության արևելյան նահանգների ժողովրդագրական պատկերը: Կայսրության այդ հատվածում դեռևս մեծ թիվ էր կազմում ոչ մուսուլման բնակչությունը, որը դիտարկվում էր որպես Ռուսաստանի պոտենցիալ դաշնակից: Ուստի այս սպառնալիքը վերացնելու, նրանց շրջանում իսլամադավան մեծամասնություն ապահովելու և այն Ռուսաստանի դեմ օգտագործելու նկատառումով սկսեց մուհաջիր վրացիների հոծ խմբերի բնակեցումը սահմանամերձ արևելյան տարածքներում: Մուսուլման վրացիների այդ զանգվածը ընդհանուր առմամբ դիտարկվեց որպես հակակշիռ ուժ՝ կայսրության այդ շրջանում բնակվող ոչ մուսուլման բնակչությանը՝ թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական⁴⁷ և թե՛ դեմոգրաֆիկ տեսանկյունից:

Օսմանյան կայսրության մյուս նպատակը կապված էր բնակչության թվաճի ապահովման հետ, ինչը կարևորվում էր թե՛ ռազմական և թե՛ տնտեսական առումով: Ռազմական տեսանկյունից մուհաջիրների մուտքը Օսմանյան կայսրություն դիտարկվում էր որպես մարդկային նոր ռեսուրսների աղբյուր բանակի համար⁴⁸: Տնտեսական դիտանկյունից էթե հարցին նայենք, ապա ակներև է այն փաստը, որ այս գործընթացը երկրին խոստանում էր թե՛ անմշակ հողերի յուրացում, թե՛ արտադրական աճ, թե՛ տնտեսական աշխուժացում և թե՛ հարկատու խավի ընդլայնում⁴⁹:

⁴⁶ Там же, стр. 12.

⁴⁷ Yıldız B., *ibid.*, p. 14.

⁴⁸ Berber F., 19 yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler, Karadeniz Araştırmaları, Güz 2011, sayı 31, s. 22. http://www.karam.org.tr/Makaleler/1986089047_003_berber.pdf

⁴⁹ Նուն տեղում:

Օսմանյան կայսրության մյուս կարևորագույն նպատակն էլ հետագայում այս հաստատվածին տեղի քրիստոնյաների, այդ թվում հայերի բռնաճնշումներին, ջարդերին ու կրոնափոխման գործընթացին մասնակից դարձնելն էր⁵⁰ և որպես գործիք ծառայեցնելը:

Իսկ ինչ վերաբերում է մուհաջիր վրացիներին, ապա նշենք, որ վերջիններս մի կողմից կրոնական, տնտեսական ու կենցաղային թելերով կապված լինելով Օսմանյան կայսրությանը և չընդունելով ռուսական կարգերը, մյուս կողմից ենթարկվելով շահագրգիռ պետությունների քարոզչությանը՝ լքեցին իրենց բնակավայրերը՝ հուսալով ապահով ապաստան գտնել իրենց հավատակիցների սահմաններից ներս: Այստեղ մի հետաքրքիր հանգամանք ենք ցանկանում ընդգծել, որ այս գաղթի անմիջական «ոգեշնչողներից» էին նաև վրաց իշխանները և պաշտոնյաները, որոնք կրկին ելնելով նեղ-անձնական շահերից լքում էին արդեն ռուսահպատակ դարձած հողերը՝ Օսմանյան կայսրությունում իրենց իշխանական դիրքը պահպանելու համար:

Օսմանցիները հաշվի առնելով այս ամենը՝ չվենեբուրիների գաղթը խթանելու, ինչպես նաև նրանց ընդունման, գրանցման և բնակեցման գործընթացն առավել համակարգված ձևով իրականացնելու նպատակով ձևավորեցին հատուկ միգրացիոն կոմիտե⁵¹՝ «Մուհաջիրների բարձրագույն հանձնաժողով»⁵² (նմանատիպ կոմիտե ձևավորվել էր դեռևս 1860 թ. «Մուհաջիրների հանձնաժողովը», որին հաջորդել էր «Մուհաջիրների վարչական հանձնաժողովը»), որին անմիջապես հետևեց պետության կողմից հրապարակված հատուկ փաս-

⁵⁰ Gül M., a.g.e., s. 95.

⁵¹ Yıldız B., *ibid.*, p. 16.

⁵² Berber F., a.g.e., s. 21.

տաթուղթը՝ «Մուհաջիրների բնակեցման ուղեցույցը»⁵³, համաձայն որի 1. մուհաջիրներին արգելվում էր երբևէ լքել բնակության վայրը, 2. նրանց տվյալները ընդգրկվում էին հատուկ գրանցամատյաններում և ուղարկվում վերոհիշյալ կոմիտեի ղեկավարին, 3. դրամական օգնություն ստանում էին միայն երեխաները և անապահովները, 4. գյուղերում և գյուղաքաղաքներում 10 տնից 1-ը գաղթականներին պարտավորվում էր հյուրընկալել՝ մինչև վերջիններիս բնակարանների կառուցումը, 5. գյուղատնտեսությամբ զբաղվելու համար տրվում էր անհրաժեշտ գործիքներ, եգ, հացահատիկ և այլն 6. եկվորները կարող էին հաստատվել ոչ միայն գյուղերում, այլ նաև քաղաքների և գյուղաքաղաքների ծայրամասային թաղամասերում, 7. քաղաքներում հաստատվողները պետք է բարձրաստիճան անձինք լինեին, ունենային որևէ մասնագիտություն կամ ուսուցչությամբ զբաղվեին⁵⁴: Փաստորեն, այս բոլոր կետերը կայսրության՝ մեր կողմից հիշատակված նպատակների պաշտոնական ձևակերպումներն էին:

Օսմանցիները գյուղատնտեսությանը զարկ տալու և գանձարանը նոր հարկերով հարստացնելու նպատակով եկվոր մուսուլման վրացիներին բնակեցնում էին ամայի, լքված, խուպան կամ արքունիքի վաքըֆներին պատկանող հողերում⁵⁵: Միաժամանակ 5-րդ կետի համաձայն ներգաղթյալներին հողակտոր, համապատասխան գործիքներ, անասուններ էր տրվում նրանց տեղաշարժը բացառելու նպատակով: Իսկ նրանք, ովքեր խախտում էին հիշյալ փաստաթղթի առաջին կետը, այն է լքում էին իրենց բնակավայրը, զրկվում էին հո-

⁵³ Kara A., XIX. Yüzyılda Çorum'da göçmenlerin yerleştirilmesi ve yaşanan sorunlar, Turkish studies, Ankara 2013, Vol 8/6, s. 4. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/992145919_21Kara%20Adem%20sos-333-344.pdf

⁵⁴ A.g.e.

⁵⁵ Berber F., a.g.e., s. 23.

դից, համապատասխան անձնագրերից⁵⁶ և ընդհանրապես պետական աջակցությունից ու «հովանավորությունից»:

Պետությունից բացի չվեներուրիներին պարտավոր էին օգնել տեղի բնակիչները՝ գյուղատնտեսական ապրանքներից մինչև տան շինարարություն, ինչն ամրագրված էր նաև մուհաջիրների վերաբերյալ հիշյալ փաստաթղթում: Այս երկկողմ օգնությունից բացի, չվեներուրիները որոշ խնդիրներ լուծում էին նաև իրենց կողմից հիմնած վաքըֆների միջոցով⁵⁷, որոնք հիմնականում ծառայում էին մզկիթներ կառուցելու համար: Վերջին հանգամանքը ընդգծում էր չվեներուրիների բավական կրոնասեր լինելու փաստը:

Այս ամենը, սակայն, մեղալի մի կողմն էր միայն, որն այնպիսի տպավորություն էր ստեղծում, թե իբր չվեներուրիները ուղղակի դրախտային պայմաններում էին հայտնվում Օսմանյան կայսրությունում՝ փրկվելով ռուսական «բռնապետությունից»: Իրականում մեղալն ուներ նաև իր երկրորդ երեսը, որն այնքան էլ ներդաշնակ չէր առաջինի հետ: Մուսուլման վրացիների՝ Օսմանյան կայսրությունում ապահով և բարեկեցիկ ապաստան գտնելու հույսերը ի դերև ելան առաջին իսկ պահից՝ բախվելով թե՛ բնակեցման, թե՛ ապաստանի, թե՛ աշխատանքի հայթայթման խնդիրներին: Օսմանյան կայսրությունը, որը սկզբնական շրջանում մեծ ոգևորվածությամբ էր դիմավորում մուհաջիրներին, որոշ ժամանակ հետո գիտակցեց, որ նրանց լայնածավալ հոսքի արդյունքում ուղղակի կդատարկվի Աջարիան, ինչն ավելի կհեշտացնի վերջինիս ինտեգրումը Ռուսաստանի հետ: Ունենալով այս մտավախությունները, Օսմանյան կայսրությունը արհեստականորեն սկսեց դժվարություններ ստեղծել մուհաջիրների հետագա խմբերի համար՝ հարկերը բարձրացնելով, նրանց

⁵⁶ A.g.e.

⁵⁷ Մանրամասն տե՛ս՝ Yüksel H., Kafkas göçmen vakıfları, OTAM, Ankara, 1994, sayı 5, s. 475-490. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13527.pdf>

ձրի աշխատեցնելով, երկար ժամանակ բնակության մշտական վայր չտրամադրելով և այլն: Արդյունքում մեծ թվով չվենեբուրիներ հայտնվում էին աղքատության եզրին՝ դառնալով մուրացկաններ, անտուններ անգամ ավագակներ⁵⁸: Ինչպես նշում է Ա. Ջիճարիան, շատերի մոտ ցանկություն առաջացավ հետ վերադառնալ իրենց հայրենի բնակավայրերը, սակայն դա գրեթե անհնար էր՝ Ռուսաստանի, ինչպես նաև Թուրքիայի խիստ քաղաքականության պատճառով⁵⁹:

Այնուհանդերձ, կատարված փաստ էր, որ անկախ ամեն ինչից Աջարիայի մուսուլման վրացիները կարևորելով առաջին հերթին կրոնական գործոնը, չէին դադարում հոծ խմբերով տեղափոխվել Օսմանյան կայսրություն: Նկատենք նաև, որ ի տարբերություն հյուսիսկովկասյան մուսուլման գաղթականներին, որոնց իշխանությունները ենթարկում էին խառը բնակեցման, չվենեբուրիներին թույլատրվեց հիմնել իրենց կոմպակտ գյուղերը: Սակայն սա ոչ թե օսմանցիների բարի կամքի դրսևորումն էր, այլ այն բանի, որ չվենեբուրիները աշիրեթային համակարգով չէին ապրում, բավական մոլեռանդ մուսուլմաններ էին և հազար ու մի թելերով կապված էին օսմանյան կայսրությանը: Հենց այս փաստն էլ նպաստեց նրանց շրջանում օսմանցիների կայուն իշխանության հաստատմանը, մարտունակ (նրանք պարտավոր էին անցնել զինվորական պարտադիր ծառայություն⁶⁰), ինչպես նաև վստահելի հպատակներ ունենալուն⁶¹: Չվենեբուրիները դարձան պետական բյուրոկրատական համակարգի և ռազմական ոլորտի կարևորագույն տարրերից մեկը և պատահական չէ, որ

⁵⁸ Berber F., a.g.e., s. 26.

⁵⁹ Дзидзария А., указ. соч., стр. 13.

⁶⁰ A.g.e., s. 40.

⁶¹ Erdoğan Ş. (Davitadze), Dünden bugüne Türkiye'nin Gürcülere Bakışı ve Türkiyeli Gürcülerin kimlik Algısı, Gurcu.org, <http://www.gurcu.org/dunden-bugune-turkiye-nin-gurculere-bakisi-ve-turkiyeli-gurculerin-kimlik-algisi-erdogan-senol-davitadze-icerigi-220.html>

քեմալական շարժման մի շարք հայտնի դեմքեր հենց մուսուլման վրացիներ էին⁶²: Նշենք նաև, որ վերոհիշյալ Չուրուքուլու Ալի Փաշան անձամբ ստեղծել էր չվենեբուրիների գինված խմբավորումներ, որոնք անվերապահորեն ծառայում էին Օսմանյան կայսրությանը և, ինչպես նշում է թուրք հեղինակ Օ. Օզելը անմիջական մասնակցություն են ունեցել հայերի ցեղասպանության իրականացմանը⁶³: Հարկ է նշել, որ մշակութային ու կենցաղային առանձնահատկություններով տարբերվող չվենեբուրիները աստիճանաբար հեռանում էին իրենց քրիստոնյա վրացի եղբայրներից: Մյուս կողմից նրանք պատնեշվում էին նաև մուսուլման վրացիների աջարաբնակ հատվածից, ինչպես նաև Արդվինի շրջանի տեղաբնիկ համարվող իսլամադավան վրացիներից: Այս հանգամանքը թերևս էլ ավելի էր հեշտացնում Օսմանյան կայսրության ուժացման քաղաքականությունը, որը փորձում էր չվենեբուրիների միջից ջնջել վրացականությունը և վերջնականապես թուրքացնել: Իրավամբ կրոնը նման պայմաններում էականորեն հաղթանակող էր դուրս գալիս ազգային ինքնագիտակցության նկատմամբ, ինչի արդյունքում չվենեբուրիները որքան հեռանում էին իրենց էթնիկ արմատներից, այնքան մոտենում էին կրոնական «եղբայրներին»:

Շուրջ 40 տարի տևած մուսուլման վրացիների գաղթը Օսմանյան կայսրություն իր պայմանական վերջնակետին հասավ 1921 թ., երբ Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև կնքված Մոսկվայի պայմանագրով Բաթումը անցավ Խորհրդային Վրաստանին, իսկ այդ շրջանի բնակիչներին պայմանագրի 12-րդ հոդվածով իրավունք ընձեռվեց անարգել հեռանալ Թուրքիա՝ իրենց հետ վերցնելով ունեցվածքը կամ դրան հա-

⁶² Yildiz B., a.g.e., s. 129.

⁶³ Georgian muhajirs were privy to mass killings of Armenians and Greeks in Ottoman Empire, 04.06.2008. <http://www.panarmenian.net/eng/world/news/26120/>

մարժեք գումարը⁶⁴: Այս կետից օգտվեցին թերևս մեծ թվով մուսուլման վրացիներ, որոնք հիմնականում կոմունիստական կրոնամերժության պատճառով լքելով իրենց բնակավայրերը՝ մշտական բնակություն հաստատեցին Թուրքիայի արևելյան շրջաններում:

Օսմանյան կայսրության չվենեբուրիների ձուլման քաղաքականությունը նոր թափ ստացավ արդեն հանրապետական Թուրքիայում: Քեմալական ազգայնականությունը, որ, ըստ էության, նույն թուրքիզմն էր, գնալով արագորեն ստանում էր անհանդուրժող շովինիզմի ձև: Այն ամբողջությամբ արտացոլվեց նաև ԹՀ առաջին սահամանադրության մեջ, որի 2-րդ հոդվածը նշում էր. «... Պետական լեզուն հանդիսանում է թուրքերենը»: Այս պայմաններում այլ լեզուների շարքում արգելվեց նաև վրացերենի կիրառումը: Նմանատիպ օրենք ընդունվեց օրինակ Արդվիհի նահանգի գլխավոր ժողովի կողմից 1927 թ.⁶⁵: Նմանօրինակ օրենքների հետևանք էր այն փաստը, որ արդեն 1950 թ. մարդահամարի տվյալներով վրացերենը որպես մայրենի լեզու ճանաչել էր ընդամենը 72. 000 մարդ, իսկ 1965 թ.՝ 83. 000⁶⁶ (այս թվերը միանշանակ չպետք է ընդունել՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դրանք մշտապես կրճատվել են իշխանությունների կողմից): Բնականաբար, այս ամենը ուղղված էր պետության թուրքացմանը և քեմալականների՝ ազգային առումով միատարր պետություն ստեղծելու նկրտումներին: Այս ամենի հետևանքով չվենեբուրիները էլ ավելի օտարվելով իրենց արմատներից՝ նետվում էին թուրքականության գիրկը: Դրան նպաստող հանգամանք հանդիսացավ նաև Վրաստանի խորհրդայնացումը, ինչի արդյունքում չվենեբուրիների և քրիստոնյա, ինչ-

⁶⁴ Ագաոյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 120:

⁶⁵ Erdoğan Ş. (Davitadze), a.g.e.

⁶⁶ Durmuş Mosiaşvili A., Türkiye Gürcüleri (2), Artvin haberi, 15.03.2012. <http://www.artvinhaberci.com/yazar/868-turkiye-gurculeri-2-.html>

պես նաև աջարաբնակ մուսուլման վրացիների միջև կապը լիովին կտրվեց: Բավական է նշել միայն այն փաստը, որ չվենեբուրիների երիտասարդ սերնդի մեծ մասը նույնիսկ տեղյակ չէր Վրաստանի գոյության մասին:

Սակայն 1970-ական թթ. վերջերից սկսած չվենեբուրիների մոտ նկատելի են դառնում ազգային որոշակի աշխուժացումներ, որոնք արձանագրվեցին առաջին հերթին մշակութային ոլորտում և բնականաբար անդրանիկ քայլերը կատարվեցին Թուրքիայի սահմաններից դուրս: Այսպես, 1977-1979 թթ. Շվեդիայի մայրաքաղաք Ստոքհոլմում սկսեց լույս տեսնել «Չվենեբուրի» ամսագիրը⁶⁷, որը յուրահատուկ կամուրջի դեր ստանձնեց: Այնուհետև 1986 թ. Բուրսայում ստեղծվեց «Բաթումի գաղթականների» խմբակը: Նման մի խմբակ ստեղծվեց նաև Ստամբուլում⁶⁸: Սկսվեցին փոխադարձ այցելություններ Վրաստան և Թուրքիա, միաժամանակ կազմակերպվում էին կոնֆերանսներ՝ մուսուլման վրացիներին իրենց արմատներին ծանոթացնելու նպատակով: Չվենեբուրիների շրջանում ազգային ինքնագիտակցության վերհանման գործում մեծ դեր ունեցավ «Չվենեբուրի» ամսագրի հիմնադիրներից մեկը՝ Ահմեդ Օզքայ Մելաշվիլին⁶⁹, ում սպանությունից հետո դադարեց նաև այդ ամսագրի տպագրությունը⁷⁰: Նշենք, որ Օզքայը իր կենդանության օրոք ևս ակտիվ գործունեության պատճառով թուրքական իշխանությունների կողմից պարբերաբար ճնշումների է ենթարկվել, որոնց շարքում կարելի է առանձնացնել 1968 թ. նրա ձերբակալությունը՝ «Վրաստան» խորա-

⁶⁷ Durmuş Mosiaşvili A., Türkiye Gürcüleri (1).

⁶⁸ Yakut M. (Khimiaşvili G.), Türkiyeli Gürcülerin, Gürcistan'ın Türkiye ile İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Gurcu.org <http://www.gurcu.org/turkiyeli-gurculerin-gurcistan-in-turkiye-ile-iliskilerinin-dunu-bugunu-yarini-mustafayakut-guram-khimsiasvili-icerigi-379.html>

⁶⁹ A.g.e.

⁷⁰ Diasamidze C., Türkiyeli Gürcülerin kültürel faaliyetleri, Chveneburi.net, 17.05.2004. <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=82&pg=1>

գիրը կրող իր գրքի⁷¹ պատճառով: Մա խոսում է մի հստակ հանգամանքի մասին, որ թուրքական իշխանությունները բնավ չխրախուսելով չվենեբուրիների էթնիկ զարթոնքը ամենայն ուշադրությամբ վերահսկում էին դրա շուրջ տեղի ունեցող գործընթացները և կանխարգելում դրանք տարատեսակ մեթոդներով: Թուրքիայի նմանատիպ մոտեցումը որոշակի երանգավորումներ ստացավ և փոփոխություններ կրեց արդեն ԽՍՀՄ փլուզման արդյունքում Վրաստանի անկախացումից հետո: Թուրքիան, ռազմավարական, տնտեսական, քաղաքական տեսակյունից կարևորելով հարավկովկասյան այս պետության աշխարհագրական դիրքը, քայլեր էր ձեռնարկում նրա հետ իր հարաբերությունների աշխուժացման և սերտացման ուղղությամբ: Հենց այս համատեքստում էլ իրենց ուրույն տեղը զբաղեցրին չվենեբուրիները, որոնք իրենց հերթին դիտարկվեցին որպես «Թուրքիայի և Վրաստանի միջև կամուրջ»⁷²:

Բնականաբար, քաղաքական նմանատիպ զարգացումները խթանեցին չվենեբուրիների շրջանում ազգային ինքնագիտակցության աշխուժացմանը: Մյուս կողմից դա պայմանավորված էր նաև փոխադարձ ճանաչողական այցելություններով: Այդ գործընթացի դրսևորման առաջին հարթակն ինքնըստինքյան շարունակեց մնալ մշակութային ոլորտը: Այսպես, Ահմեդ Օզքայի ընկերների ջանքերով 1993 թվականից Բուրսայում, այնուհետ Ստամբուլում վերսկսվեց «Չվենեբուրի» ամսագրի հրատարակումը⁷³, որը լույս տեսնելով մինչև 2006 թ. իր էջերում տեղ գտած հոդվածների միջոցով փորձում էր վրաց ազգի այդ հատվածին մոտեցնել իր էթնիկ ար-

⁷¹ Durmuş Mosiaşvili A., Türkiye Gürcüleri (1).

⁷² A.g.e.

⁷³ Tezcanoglu S., Baba 1980'de öldürüldü Çveneburiyi oğul üstlendi, Chveneburi.net, 01.02.2003. <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?/ bpgpid=105&pg=1>

ժեքներին, ծանոթացնել նախնյաց պատմությանը, լեզվին, ավանդույթներին, մշակույթին, անգամ խոհանոցին և այլն:

Շագունով վրացի թուրք գրող Ֆահրեթթին Չիլոզլուն (Փարնա-Բեքա Չիլաշվիլի), «Չվենեբուրի» ամսագրի խմբագրությունից առանձնանալով, նախաձեռնեց մեկ այլ ամսագրի՝ «Մամուլիի» տպագրությունը, որը լույս տեսավ 1997 թ. հունվարից մինչև 1998 թ. մայիս⁷⁴: Ամսագրում հիմնականում արտացոլվում էին վրաց արվեստին, գրականությանը, ազգագրությանը վերաբերող թուրքալեզու հոդվածներ:

Չվենեբուրիների ազգային զարթոնքին նպաստ բերող երրորդ ամսագիրը Ֆ. Չիլոզլուի խմբագրությամբ լույս տեսնող երկլեզու (թուրքերեն–վրացերեն) «Փիրօսմանին» էր (2007–2010 թթ.), որը լինելով թուրքաբնակ վրացիների «ձայնը» և նրանց մշակութային ինքնության առավել բացահայտ դրսևորումը, մեծ տպաքանակով տարածվում էր թե՛ Թուրքիայում և թե՛ Վրաստանում: Սրանք այն 3 հիմնական ամսագրերն էին, որոնց միջոցով թուրքաբնակ և վրաստանաբնակ վրաց մտավորականները փորձում էին չվենեբուրիներին հնարավորինս ծանոթացնել ու մոտեցնել իրենց ազգային արմատներին: Թուրքիայում հրատարակվող վրացական ամսագրերից էր նաև «Կամուրջը»⁷⁵, որը նույնպես այսօր արխիվային ամսագրի կարգավիճակ է ձեռք բերել:

Մեծ նշանակություն ունեն նաև չվենեբուրիների գաղթի, նրանց կենցաղի, մշակույթի, սովորույթների և ընդհանրապես Վրաստանի պատմությանն առնչվող գրքերի տպագրությունը, չվենեբուրիների գյուղերում դաշտային աշխատանքների իրականացումը և այլն:

Չվենեբուրիների շրջանում վրաց մշակույթի և պատմության տարածման առումով լայնորեն սկսեց օգտագործվել նաև

⁷⁴ Türkiye'de yayınlanmış Gürcü Kültürel Dergileri, Gurcu.org, <http://www.gurcu.org/turkiye-de-yayinlanmis-gurcu-kulturel-dergileri-icerigi-279.html>

⁷⁵ Diasamidze C., a.g.e.

համացանցը, որն էլ ավելի դյուրացրեց չվեներուրիների կապը Վրաստանի և վրաց մշակույթի հետ: Չվեներուրիների կողմից ստեղծված առաջին ինտերնետային կայքը դարձավ Chveneburi.Net-ը⁷⁶, որն իր մեջ ներառում է ամենատարբեր բաժինները՝ սկսած Թուրքիայի վրացական գյուղերի պատմությունից մինչև վրացերենի ուսուցում: Այն մեծամասամբ մշակութային բնույթ է կրում և կոչված է չվեներուրիներին լուսաբանելու այդ ոլորտի անցուղարձը: Կարևորվում է նաև չվեներուրիների կողմից ստեղծված Cürcühaber⁷⁷ ինտերնետ կայքը, որը հիմնականում իրազեկում է Վրաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին: Այս շարքում կցանկանայինք առանձնացնել նաև իր կարևորությամբ աչքի ընկնող MuslimGeorgia⁷⁸ կայքը, որը Վրաստանի մուսուլման վրացիների համար Ղուրանի և Սուրբ գրքերի վրացերեն թարգմանության ուղղությամբ է աշխատում: Հավելենք, որ դեռևս 2003 թ. սկսված Ղուրանի մեկնաբանությունների վրացերեն թարգմանությանն ուղղված աշխատանքները իրենց հանգուցալուծումը ստացան 2013 թվականին⁷⁹: Նշենք, որ իրենց կարևորությամբ չեն զիջում նաև չվեներուրիների կողմից ստեղծված մյուս ինտերնետ կայքերը, որոնց նպատակն է նպաստել թուրքաբնակ մուսուլման վրացիների լեզվական, մշակութային ու ինքնության աճին:

Հարկ է արձանագրել այն փաստը, որ այս ողջ գործընթացում իրենց ուրույն տեղն ունեն նաև թուրքաբնակ մուսուլման վրացիների՝ 1990-ական թվականների կեսերից ստեղծած տասնյակից ավելի կազմակերպությունները, միավորումները, խմբակները, հիմնադրամները: Այս շարքում պետք

⁷⁶ <http://www.chveneburi.net/tr/>

⁷⁷ <http://www.gurcuhaber.com>

⁷⁸ <http://www.muslimgeorgia.org/yeni/>

⁷⁹ İlk Gürcüce Kuran-ı Kerim Meali basıldı, 03.06.2013. <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ilk-gurcuce-kuran-i-kerim-meali-basildi.html>

է առանձնացնել Վրացական Մշակույթի կենտրոնը, Վրաստանի բարեկամության ասոցիացիան, Իզնիքի կովկասյան ընկերությունը, Անկարա-Վրաստան բարեկամության հիմնադրամը⁸⁰ և այլն: Անհրաժեշտ է նշել, որ այս բոլոր կազմակերպությունները առաջին հերթին զբաղվում են չվենեբուրիների և վրաստանաբնակ քրիստոնյա ու մուսուլման վրացիների միջև սերտ հարաբերությունների ստեղծմամբ և պահպանմամբ, չվենեբուրիների շրջանում վրաց մշակույթի, լեզվի տարածմամբ և քարոզչությամբ: Այս առումով կցանկանայինք առանձնացնել 2010 թ. հիմնված «Վրացական (չվենեբուրի) մշակույթի տուն» կազմակերպությունը⁸¹, որի նպատակն է վրացերենի և վրաց մշակութային արժեքների ուսումնասիրությունը, տնտեսական, մշակութային և սոցիալական բնագավառներում ներդրումներ կատարելը, թուրք-վրացական հարաբերությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը և այլն: Այս կազմակերպությանը հաջողվել է թափանցել նաև թուրքական հեռուստատեսային ոլորտ՝ կազմակերպելով վրացական հեռուստաշոունների ցուցադրումը թուրքական հեռուստաալիքներով և մինչ օրս արդեն ներկայացրել է վրացական ֆոլկլորի, երգի, պարի շուրջ 13 հաղորդում՝ թուրքական հեռուստատեսությամբ⁸²:

Հարկ ենք համարում նշել, որ վերջին շրջանում չվենեբուրիների կազմակերպությունների մոտ միասին աշխատելու հստակ միտում է նկատվում: Այսպես, 2011 թ. հոկտեմբեր

⁸⁰ Gürcü Çalıştaylarına dair, Gürcülerin sesi, <http://www.gurculerinsesi.net/content/3-g%C3%BCrc%C3BC-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Ftaylar%C4%B1na-dair>

⁸¹ Gürcü (Çveneburi) kültür evi İstanbul'da kuruldu, Chveneburi.net, <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=2040>

⁸² Georgian Diaspora and Migrant Communities in Germany, Greece and Turkey: Transnational realities and ties with Georgia, prep. by the International Centre for Migration Policy Development, Vienna 2014, p. 90. <http://diaspora.gov.ge/nd/wp-content/uploads/2015/02/ERGEM-Case-study-in-English.pdf>

ամսին չվենեբուրիների 10-ից ավել կազմակերպությունների մասնակցությամբ տեղի ունեցան սեմինարներ, որոնց նպատակն այդ կազմակերպությունների աշխատանքը միավորելն ու կոորդինացնելն էր: Սեմինարների ընթացքում կարևորվեց մուսուլման վրացիների ասիմիլացիոն գործընթացները դադարեցնելը և վրաց մշակույթի պահպանման ուղղությամբ հստակ քայլեր կատարելը: Մասնավորապես առանձնացվում էր վրացերենի ուսուցման խնդիրը⁸³: Թերևս հենց նրանց ջանքերի, ինչպես նաև թուրքական որոշակի մարտավարական քայլերի արդյունքում Թուրքիայում սկսեցին և այժմ էլ շարունակում են ավելի մեծ թվով դպրոցներում կամ ընտրական լեզուների մեջ ընդգրկել վրացերենի դասավանդումը⁸⁴:

Պետք է փաստել, որ այս կազմակերպությունները, միաժամանակ համագործակցելով ամսագրերի և ինտերնետ կայքերի հետ, ժամանակ առ ժամանակ կազմակերպում են համատեղ մշակութային երեկոներ, գիտական կոնֆերանսներ, որոնց իրենց մասնակցությունն են ունենում նաև Վրաստանի մտավորականներն ու գիտնականները: Չվենեբուրիների կազմակերպությունները մասնավորապես սերտ կապեր են հաստատել մուսուլման վրացիներով բնակեցված Աջարիայի հետ, որտեղ ևս հիմնվում են նմանատիպ ընկերություններ, որոնց շարքում իր գործունեությամբ հատկապես աչքի է ընկնում Բաթումի խմբակը⁸⁵: Ամբողջացնելով կարելի է ասել, որ այս բոլոր կազմակերպությունները և նրանց կյանքի կոչած միջոցառումները յուրօրինակ կամուրջ են ձևավորել Վրաստանի և չվենեբուրիների, ինչպես նաև Թուրքիայի տեղաբնիկ

⁸³ Gürcü Çalıştaylarına dair, Gürcülerin sesi.

⁸⁴ Putkaradze Ş., Türkiye’de Okullarda Seçmeli Ders Olan Lazca Hangi Alfabe Kullanılarak Öğretilmelidir?, Gurcu.org, <http://www.gurcu.org/turkiye-de-okullarda-secmeli-ders-olan-lazca-hangi-alfabe-kullanilarak-ogretilmelidir-tariel-putkaradze-icerigi-686.html>

⁸⁵ Diasamidze C., a.g.e.

մուսուլման վրացիների միջև: Սակայն նկատենք, որ նման գործողությունների տված օգուտը, ըստ էության, միակողմանի չէ և դրանով թուրքական կողմը բացահայտ ու քողաչկված իրականացնում է իսլամի քարոզ և իսլամի ամրապնդում Աջարիայում, որն ուսումնասիրման առանձին թեմա է:

Սակայն հարկ է նշել, որ վերոնշյալ բոլոր գործընթացների արդյունքում չվենեբուրիների շրջանում տեղի է ունենում «վրացական ինքնության աճ»: Որպես վերջինիս ամենացատուն դրսևորում կարող ենք հիշատակել այն փաստը, որ 2008 թվականի վրաց-ռուսական «օգոստոսյան ճգնաժամի» ժամանակ առաջին անգամ մուսուլման վրացիները՝ ի պաշտպանություն Վրաստանի շահերի, դուրս եկան Ստամբուլի փողոցներ՝ միաժամանակ իրենց բողոքը արտահայտելով Ռուսաստանի նկատմամբ: Չվենեբուրիների շրջանում անգամ կազմվեցին ինքնապաշտպանական ջոկատներ՝ Վրաստան մեկնելու և իրենց եղբայրներին օգնելու համար: Զուգահեռաբար սկսեցին նաև դրամահավաք՝ տուժած ընտանիքներին աջակցելու նպատակով⁸⁶: Այդ ընթացքում մամուլում նույնիսկ տարածվեց նրանց դիմումը աշխարհի երկրներին՝ «բարբարոս» Ռուսաստանին կանգնեցնելու պահանջով⁸⁷: «Ինքնության աճի» վառ օրինակ է նաև այն հանգամանքը, որ չվենեբուրիները հրապարակավ սկսել են խոսել իրենց ազգային, մշակութային, ինքնության իրավունքների մասին: Այսպես, դեռևս 2009 թ. հոկտեմբերի 9-ին մուսուլման վրացիների մի շարք կազմակերպություններ՝ համագործակցելով թուրքաբնակ այլ ազգային փոքրամասնությունների հետ, հանդես եկան ժողովրդավարական նոր սահմանադ-

⁸⁶ Gürcistan yardım kampanyası başlatıldı, Chveneburi.net, 01.09.2008. <http://www.chveneburi.net/TR/default.asp?bpgpid=1731&pg=1>

⁸⁷ Bütün Dünyaya Sesleniyoruz: Barbarları Durdurun! <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=1693&pg=1>

րության պահանջով⁸⁸, հայտարարելով, որ իրենց իրավունքները ոտնահարվում են: Այնուհետ 2011 թ. դեկտեմբերին կոլեկտիվ աշխատանքի արդյունքում մշակելով սահմանադրական փոփոխության հետ կապված իրենց պահանջի համապատասխան կետերը՝ ներկայացրին Թուրքիայի ազգային ժողովի Սահմանադրական համաձայնության հանձնաժողովի նախագահությանը⁸⁹: Դրանցում մասնավորապես քննադատվում էր էթնիկ խմբերի, այդ թվում՝ մուսուլման վրացիների նկատմամբ իրականացվող ասիմիլիացիոն քաղաքականությունը և պահանջվում էր իրավունքների ընդլայնում՝ մասնավորապես առաջ քաշելով մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու հարցը:

«Վրացական ինքնության աճի» դրսևորումներից մեկն էլ կապված է չվենեբուրիների շրջանում ընդհանուր հայրենիքի՝ Վրաստանի կերպարի ի հայտ գալու հետ: Դրա մասին է խոսում այն փաստը, որ 2013 թ. Վրաստանի նախկին նախագահ Միխայիլ Սաակաշվիլիի՝ չվենեբուրիներին քաղաքացիություն շնորհելու վերաբերյալ Թուրքիայում արված հայտարարությունից հետո հազարավոր չվենեբուրիներ այդ նպատակով դիմումներ ներկայացրեցին⁹⁰:

Սակայն չվենեբուրիների ինքնության աճի հետ կապված պատկերը երբեմն միտումնավոր ավելի «վարդագույն» է ներկայացվում: Ըստ թուրքական պաշտոնական տվյալների՝ 1 միլիոնի⁹¹ հասնող չվենեբուրիների ազգային ինքնագիտակ-

⁸⁸ *Türkiyeli Gürcüler yeni Anayasa yapım sürecinin neresinde?*, Gurgulerin sesi, <http://www.gurgulerinsesi.net/content/4-t%C3%BCrkiyeli-g%C3%BCrc%C3%BCler-yeni-anayasa-yap%C4%B1m-s%C3%BCrecinin-neresinde>

⁸⁹ A.g.e.

⁹⁰ “Чвенебури” или как Саакашвили дарует гражданство тысячам жителей Турции, 14.10.2013. <http://news.finance.ua/ru/news/~/310864>

⁹¹ Türkiye'deki Kürtlerin sayısı!, Milliyet, 06.06.2008. <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-deki-kurtlerin-sayisi-yasam/magazinetay/06.06.2008/873452/default.htm>

ցության մակարդակի մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ դա պահպանվել է զուտ կովկասյան որոշ ավանդույթների, սովորույթների, վրացերենի բարբառային ձևերի կիրառման տեսքով: Ինչպես նշում է «Թուրքաբնակ վրացիների պլատֆորմի» անդամ Ֆ. Քայան, չվենեբուրիների ճնշող մեծամասնությունը այսօր գտնվում է ձուլման վերջին փուլում⁹²:

Վրացախոսությունը չվենեբուրիների շրջանում բավական ցածր մակարդակի վրա է գտնվում և կրում է լոկ ազգային նույնականացման սիմվոլիկ բնույթ: Այն առավել տարածված է գյուղերում և ինչպես փաստում է ծագումով վրացի Աթանուր Դուրմուշը, ձեռք է բերել «ընտանեկան լեզվի» կարգավիճակ⁹³: Այն գրական մակարդակի չէ և պրոֆեսոր Շուշանա Պուտկարաձեի վկայությամբ լեցուն է արաբապարսկական բազմաթիվ բառերով⁹⁴: Այդ մասին են վկայում նաև ծագումով վրացի թուրք գրող Ֆ. Չելիօղլուի խոսքերը. «Ես միշտ ցանկանում էի սովորել այն լեզուն, որը երբեմն կիրառում էինք տանը... Ես ցանկանում էի իմանալ գրական վրացերեն»⁹⁵: Վրացախոսության անկմանը խթանող երևույթ է նաև գյուղից քաղաք տեղաշարժը: DİSK-ի (Հեղափոխական աշխատավորների արհմիությունների կոնֆեդերացիա) նախագահ, արմատներով վրացի Սուլեյման Չելեբիի խոսքերով. «գյուղից, ընտանիքից կտրվելով լեզուն մոռացվում է, թուլանում»⁹⁶:

⁹² Akten S., Gürcüler Anadilde eğitim istiyor, BİA Haber Merkezi, 02.08.2012. <http://www.bianet.org/bianet/azinliklar/140093-gurculer-anadilde-egitim-istiyor>

⁹³ Durmuş Mosiaşvili A., Türkiye Gürcüleri (1).

⁹⁴ A.g.e.

⁹⁵ Georgian Diaspora and Migrant Communities in Germany, Greece and Turkey: Transnational realities and ties with Georgia, p. 89.

⁹⁶ Disk Genel Başkanı Süleyman Çelebi ile söyleşi, Çveneburi Kültürel Dergi, sayı 54-55, İstanbul 2004. <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=946&pg=1>

Հետաքրքիր է, որ չվենեբուրիների շրջանում լայն տարածում ունի ներքին ամուսնությունների՝ էնդոգամիայի երևույթը: Այն սկիզբ է առել մուսուլման վրացիների՝ Օսմանյան կայսրություն գաղթից անմիջապես հետո, ինչի արդյունքում այսօր չվենեբուրիների ցանկացած գյուղում բոլորը միմյանց բարեկամ են⁹⁷: Ներքին ամուսնությունների սովորույթը, սակայն չի պահպանվում քաղաքայինների շրջանում:

Չվենեբուրիները միաժամանակ բնորոշվում են որպես մոլեռանդ կրոնասերներ⁹⁸, ինչի մասին վկայում են թերևս նրանց գյուղերում առկա մեծ թվով մզկիթները: Չվենեբուրի ուսումնասիրող Մ. Ուլուդադը նշում է. «Կրոնական պահպանողականությունը Թուրքիայում մի շարք մուհաջիր վրացիների գյուղերում այսօր էլ վճռական դեր ունի և բավականաչափ ազդում է նրանց քաղաքական կողմնորոշումների վրա»⁹⁹: Թերևս հենց սրանով և Թուրքիայի հետևողական ձուլման քաղաքականությամբ է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ չվենեբուրիների գերակշիռ մասը թեկուզև ընդունում է իր վրացական ծագումը, սակայն իրեն համարում է առաջին հերթին Թուրքիայի քաղաքացի: Նույնիսկ շատ-շատերն իրենց արմատների պատճառով բարդույթավորվում են և այն ստվերելու համար թուրքական ազգայնական հոսանքներին միանալով՝ թուրքերից շատ ավելի համատորեն են պայքարում թուրքականության համար: Սրանց թվին կարելի է դասել մի շարք քաղաքական լուրջ դեմքերի, որոնք զբաղեցնում են ամենատարբեր պաշտոններ պետական ապարա-

⁹⁷ Uludağ M. B. (Hmaladze M.), Acara Özerk Cumhuriyetinde Kültürel ve Dinsel Etkileşimlere Sosyolojik Bakış, Çvенеburi Kültürel Dergi, İstanbul, Temmuz-Eylül 2002, sayı 45, <http://www.chveneburi.net/tr/brochure.asp?bgcid=2&cat=y&sbmt=y#PID151>

⁹⁸ Müslüman Gürcülerin 400 yıllık öyküsü, BİA Haber Merkezi, 15.06.2002. <http://eski.bianet.org/2002/06/15/haber10783.htm>

⁹⁹ Uludağ M. B. (Hmaladze M.), a.g.e.

տում, անդամակցում են տարբեր կուսակցությունների և մշտապես խուսափում են խոսել իրենց արմատներից:

Այսպիսով կարելի է եզրակացնել, որ չնայած չվենեբուրիների մոտ վերջին շրջանում նկատվում են ազգային գարթոնքի միտումներ, այնուհանդերձ, Թուրքիայի երկարատև ուժացման քաղաքականության հետևանքով նրանք լիովին ինտեգրվել են թուրք հասարակությանը:

Հենց այս հանգամանքն էլ հաշվի առնելով՝ Թուրքիան համեմատաբար մեղմ քաղաքականություն է որդեգրել այս էթնիկ խմբի նկատմամբ՝ միաժամանակ հետապնդելով իր սեփական շահերը: Առաջին հերթին այդ կերպ փորձում է առավել դեմոկրատ երևալ և ևս մեկ քայլ կատարել ԵՄ անդամ դառնալու ճանապարհին: Մյուս կողմից՝ Թուրքիան սկսեց մուսուլման վրացիների այս հատվածին դիտարկել որպես ևս մի գործիք՝ Աջարիայում ազդեցություն ձեռք բերելու նպատակով, քանզի թուրքաբնակ վրացիները բավական ամուր կապեր ունեն Բաթումում¹⁰⁰: Այդ նպատակին է ուղղված նաև դեռևս 2000 թ. Թուրքիայի ջանքերով ստեղծված կրթության և մշակույթի թուրք-վրացական հիմնադրամը, որը կոչված է ակտիվացնելու չվենեբուրիների և իրենց հայրենակիցների միջև կապերը¹⁰¹:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանին, ապա վերջինս իր հերթին ևս փորձում է որոշ խնդիրների լուծում տալ չվենեբուրիների միջոցով: Նախ և առաջ Վրաստանի նպատակն է այս հատվածի շնորհիվ որոշակի դերակատարություն ձեռք բերել Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքում և չվենեբուրիներին ուղղափառ դարձնել վրացական շահերի լոբբինգի համար¹⁰²: Որոշ

¹⁰⁰ Türkiyeli Gürcüler, 24.09.2011. <http://www.abhazyam.com/haber/2112/turkiyeli-gurculer.html>

¹⁰¹ Иванов В., Грузино-турецкие отношения: реалии и перспективы(III), Научное Общество Кавказоведов, 04.02.2013. <http://www.kavkazoved.info/news/2013/02/04/gruzino-tureckie-otnoshenija-realii-i-perspektivy-iii.html>

¹⁰² Там же.

մասնագետների կարծիքով Վրաստանը անգամ փորձում է չվենեբուրիներին որպես գործիք ծառայեցնել՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության վրա ազդելու նպատակով: Այնուհանդերձ, Վրաստանը որոշակի նպատակների հասնելու համար բավական ակտիվացրել է իր հարաբերությունները չվենեբուրիների հետ: Մասնավորապես այդ հարցում բավական լայն գործունեություն է ծավալում 2008 թ. ստեղծված Վրաստանի սփյուռքի նախարարությունը¹⁰³, որը միաժամանակ փորձում է չվենեբուրիների խնդիրները վրաց-թուրքական հարաբերություններում օրակարգային դարձնել:

Ամփոփելով, կարող ենք արձանագրել այն փաստը, որ Օսմանյան կայսրության գործադրած բռնի իսլամացման քաղաքականության հետևանքով վրաց ժողովրդի մի զգալի հատված դարձավ մուսուլման: Աջարաբնակ մուսուլման վրացիների մի մասը լքելով իրենց հայրենիքը, հայտնվելով Օսմանյան կայսրությունում, վերջինիս, այնուհետև հանրապետական Թուրքիայի ուժացման քաղաքականության հետևանքով ամբողջությամբ կտրվեց իր ազգային արմատներից: Թուրքիան վրաց ազգի այդ հատվածի թուրքացման գործընթացը գրեթե հասցնելով իր ավարտական փուլին, այժմ նպատակադրվել է աջարաբնակ իսլամադավան վրացիների շրջանում ևս տարածել իր ազդեցությունը՝ Աջարիան լիակատար կախվածության մեջ գցելու նպատակով: Իրադարձությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ Թուրքիան թե՛ պետական, թե՛ ոչ պետական ուղիներով և թե՛ չվենեբուրիների միջոցով նպատակադրված և հետևողականորեն իրականացնում է իր այդ քաղաքականությունը:

¹⁰³ Челидзе Н., Политика в отношении диаспор: Грузия, пояснительная записка 13/109, Карим Восток, сентябрь 2013, стр. 2. http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Note_2013-109.pdf

ГРУЗИНО-МУСУЛЬМАНСКОЕ МЕНЬШИСТВО (ЧВЕНЕБУРИ) В ТУРЦИИ: ИСТОРИЯ, ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ

Лариса Алексанян
(резюме)

Одна часть грузинского народа из-за насильственной исламизации Османской империи, а позднее политики турецкой ассимиляции была полностью отрезана от своих корней, всегда придерживаясь турецкой идеологии. Такой участи также подверглись чвенебури (одна часть аджарских мусульманских грузин), которые еще в 17-18 веках насильственно исламизировались и в конце 19 века по причине оказывания под властью Российской Империи, по своей воле и в результате импульсов внешних сил переехали в Османской Империю и таким образом второй раз приняли османское иго. Далее из-за последовательной политики последнего и затем турецкой республики, они были подвергнуты ассимиляции отделившись от этнических корней. Несмотря на национальные продвижения в их кругах, сегодня они полностью интегрированы в турецком обществе, служат только интересам Турции и не обеспокоены возвращением к грузинским корням.

CHVENEBURIS' MINORITY (MUSLIM GEORGIANS) IN TURKEY: HISTORY, CURRENT SITUATION

Larisa Aleksanyan

(summary)

A part of Georgian people due to forced islamization of the Ottoman Empire and later Turkish policy of assimilation was completely cut off from their roots , and thus always adhering to the Turkish ideology. Chveneburises (a part of Adjarian Muslim Georgians) were also condemned to that fate , who have been submitted to general islamization still in 17-18 centuries and at the end of 19 century , in case of appearing under the rule of Russian Empire moved to the eastern regions of Ottoman Empire because of their desire and impulses of external forces , in this case second time accepting ottoman citizenship. Then in the result of consistent policy of the Ottoman Empire and later republican Turkey , chveneburises were submitted to final assimilation moving from their ethnic sources. Despite national promotion in their community , today they are fully integrated into Turkish society, and serve only the interests of Turkey and are not concerned to return to the Georgian roots.